

BARBARA KOVAČEVIĆ

Frazeološka sela

Posljednih godina svjedoci smo egzodusa hrvatskoga stanovništva u razvijene zemlje Europske unije, a i dalje. Pustoš je ostala u našim ravničarskim krajevima, a na jadranskoj obali vlada ozbiljna kriza radne snage. Privučeni sigurnijom egzistencijom ljudi ostavljaju iza sebe sve što im je milo i drago, isto onako kako su u prošleme stoljeću njihovi predci odlazili u gradove i napuštali sela u potrazi za boljim životom. Vječna dvojba – otići ili ostati ovdje gdje sunce bolje, ljepše i jače grije – snažno je urezana u kolektivno pamćenje, a antagonizam sela i grada leži i u pozadini poznate nam izreke *Bolje prvi u selu nego posljednji u gradu*. Međutim, njezin autor nije *nepoznat netko*, nego je to naš stari frazeološki prijatelj Gaj Julije Cezar, što nam u biografijama poznatih povijesnih личности otkriva grčki pisac i filozof Plutarh (oko 46. – 120.).

Španska sela

Najpoznatija sela u frazeologiji, oko čije se motivacije i podrijetla već dulje lome koplja, svakako su *španska sela*. Frazem *španska sela* označuje nešto nepoznato ili nerazumljivo i u kanonskome je obliku u hrvatskim općim i specijaliziranim frazeološkim rječnicima uvijek zabilježen u množinskome obliku. Međutim, postavlja se pitanje zašto su ta sela *španska* i što taj pridjev znači. U suvremenome hrvatskom jeziku, iako s različitim normativnim statusom, postoje homonimni pridjevi *špânski*¹ ‘koji se odnosi na špana’ i *španjski*² ‘španjolski’. Prvi se pridjev odnosi na historizam *špân* ‘upravitelj, nadglednik vlastelinstva’, dok se drugi pridjev odnosi na Španiju, tj. Španjolsku. Iako su se u povijesti jezika likovi *Španjolska*, *Španjolak*, *Španjolka*, *španjolski* ispreplitali s likovima *Španija*, *Španac*, *Špankinja* i *španski*, samo je prvi niz danas činjenica hrvatskoga standardnog jezika, dok je drugi ostao prekriven velom povijesti i danas je činjenica srpskoga standardnog jezika. Kako postoje dva pridjeva, moguće su i dvije etimologije toga frazema. Ako je povezana s historizmom *špan*, taj bismo frazem mogli svrstati u red nacionalnih frazema. Međutim, i tu trebamo biti oprezni jer se već događalo da smatramo samo hrvatskim frazemom i neki frazem koji to nije. Uzmimo za primjer frazem *kao guske u magli* [ponašati se, činiti *što* itd.] značenja ‘zbunjeno, glupo, nerazborito, nerazumno, bez poznavanja stvari, bez razmišljanja

[ponašati se, činiti *što* itd.], koji je dugo godina kod nas bio smatran nacionalnim frazemom s obzirom na njegova tvorca, vrijeme, situaciju i specifične političke prilike koje su ga popratile. Naime, Stjepan Radić je 1918. godine izgovorio rečenicu *Hrvati srljaju prema Beogradu kao guske u magli*. smatrajući da hrvatska delegacija ne smije nepromišljeno otići na dogovore o osnivanju Kraljevine SHS. Tek 2006. godine tijekom izrade *Hrvatsko-slavenskoga frazeološkog rječnika poredbenih frazema* ustanovljeno je da frazem iste strukture i značenja postoji u makedonskome i bugarskome jeziku, a da ne možemo sa sigurnošću utvrditi

je li to posljedica jezičnoga posuđivanja ili samostalnoga razvitka na temelju iste slike i koncepta.

Karlo Budor još je 1974. godine krenuo u jezikoslovnu potragu za podrijetlom našega frazema *španska sela* i zaključio da je stvoren jezičnim posredovanjem i prevođenjem. U prvome je koraku ustanovio da u njemačkome jeziku postoji frazem *böhmische Dörfer* (doslovno: *češka sela*), a zatim i frazem *das kommt mir spanisch vor* (doslovno: *to je za mene španjolski* u značenju ‘to je za mene nerazumljivo’). Frazem *böhmische Dörfer* pojavio se prema nekim izvorima u njemačkome jeziku najvjerojatnije u drugoj polovici 17. stoljeća nakon Tridesetogodišnjega rata (1618. – 1648.), kad su njemačkim vojnicima pri prolasku kroz Češku imena slavenskih sela zvučala čudno, nerazumljivo i neprikladno. Također, Budor je upozorio na to da je izraz *spanische Dörfer* prvi upotrijebio, tj. zapisao, njemački romantičarski pisac Johann Wolfgang von Goethe (1749. – 1832.) u svojem romanu *Patnje mladoga Werthera*, koji je objavljen u Leipzigu 1774. godine, i da je upravo on kriv ili zaslužan za nastanak novoga frazema spajanjem dvaju postojećih. U prvome prijevodu Goetheova romana početkom 20. stoljeća na južnoslavenskim prostorima frazem je doslovno preveden u obliku *španska sela*. U kasnijim se hrvatskim prijevodima pojavljuju *španjolska sela* i taj je oblik frazema prisutan, iako rijetko, sredinom 20. stoljeća u novinskim tekstovima, a tako je zabilježen i u Klaićevu *Rječniku stranih riječi* iz 1972. godine. I kasnije su postojali prijedlozi normativista (Stjepan Babić. 2011. *Jezik*, 58/1: 21) da se *španska sela* proglaše *španjolskim selima*, ali to nije prihvaćeno u uporabi.

Potemkinova sela

Još jedan hrvatski frazem u svojoj strukturi ima imenicu *selo*. To je frazem *Potemkinova sela* sa značenjem ‘tobožnje (lažno, navodno, nepostojeće) blagostanje, uljepšavanje činjenica, opsjenarstvo’. U njegovoj je pozadinskoj slici stvarna povijesna ličnost

Grigorija Aleksandroviča Potemkina (*Григорий Александрович Потёмкин*, 1739. – 1791.), ruskoga političara i diplomata te general-feldmaršala. U dvorskome prevratu 1762. godine pomogao je Katarini II. da preotme carsku vlast svojemu suprugu Petru III. Fjodoroviču, a kao njezin ljubavnik imao je velikoga utjecaja na državničke odluke te je do svoje smrti bio jedan od najmoćnijih ljudi u Ruskome Carstvu. Posebno se isticao u Prvome rusko-turskom ratu (1768. – 1774.), nakon kojega je imenovan guvernerom Nove Rusije (južna Ukrajina), a 1783. godine dobio je i naslov taurijskoga kneza te je ubrzo imenovan predsjednikom Ratnoga vijeća. Svoje vojničke vještine i političke sposobnosti pokazao je u preustroju ruske vojske i mornarice. Umro je od malarije negdje na području današnje Rumunjske tijekom vođenja mirovnih pregovora kao vrhovni zapovjednik vojske u Drugome rusko-turskom ratu (1787. – 1792.).

Nakon pripojenja Krima i sjeverne obale Crnoga mora Potemkin je provodio kolonizaciju novoosvojenih područja i osnovao nekoliko gradova. U želji da zadivi Katarinu II. te joj predstavi brz i uspješan razvoj pripojenih područja tijekom njezina putovanja na Krim (1787.) poslužio se varkom. Duž puta kojim je carica prolazila sa svojom uglednom pratnjom, u kojoj su se nalazili i poslanici europskih velesila, dao je izgraditi lažna sela, svojevrstne kulise pred kojima su statirali lažni seljaci dovedeni iz različitih krajeva zemlje i dočekivali je svečano obučeni s buketima poljskoga cvijeća. Kad bi svečana povorka prošla, raskošne kulise i pretjerano uređeni statisti premješteni su na druga mjesta na kojima su nastavljali glumiti iste uloge. Tako je nastao frazem *Potemkinova sela*, koji i danas označuje ono što u stvarnosti ne postoji, nego je privid nepostojeće raskoši i nepostojećega sjaja, tj. slika lažnoga uspjeha. Nevjerojatna priča na kojoj je utemeljen ovaj frazem pridonijela je njegovu širenju te je danas prisutan s istom strukturom i značenjem u mnogim europskim jezicima: engleskome (*Potemkin's village*), njemačkome (*Potemkinische Dörfer*), talijanskome (*villaggi di Potemkin*), španjolskome (*Pueblos Potemkin*), češkome (*potěmkinská vesnice*), poljskome (*wioski/wsie potiomkinowskie*) i ruskome (*потёмкинские деревни*).